

UDC 930.58 (—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES
XXVII

Rédacteur

NIKOLA TASIĆ

Directeur de l'Institut des Etudes balkaniques

Secrétaire

ALEKSANDAR PALAVESTRA

Membres de la Rédaction

MILUTIN GARAŠANIN, MILKA IVIĆ, ČEDOMIR POPOV,

ANTHONY-EMIL TACHIAOS (Thessalonique),

DIMITRIJE DJORDJEVIĆ (Santa Barbara), DRAGOSLAV ANTONIJEVIĆ,

VESELIN DJURETIĆ, MIODRAG STOJANOVIĆ

BELGRADE

1996

КРИТИКЕ, ПРИКАЗИ, ИЗВЕШТАЈИ

СТРУКТУРА, ЛОГИКА И СМИСАО БАЈАЊА

Љубинко Раденковић, Народна бајања код Јужних Словена, Просвета-Балканолошки институт САНУ, Београд 1996.

Угледни српски антрополог и фолклориста др Љубинко Раденковић, подарно је нашој култури драгоцену дело о једном значајном аспекту традицијске културе - умећу бајања. Бајање као древни вид магичког понашања добро је очувано код Јужних Словена, тако да је овај марљиви научни истраживач и врсни теоретичар имао одличну, богату и поуздану емпиријску основу (550 писаних извора и 2650 бајаличких текстова) за своје анализе и теоријске закључке.

Већ сама структура ове књиге открива да је реч о промишљеној и добро утемељеној монографској студији. После кратке, информативне и концизне "Уводне речи", налази се први део "Народна бајања као систем комуникације", у којем се у оквиру посебних поглавља детаљно разматрају основни елементи овог система (*бајалица, демонска сила, басма, понашање и предмети у бајању* итд.), за којим следи други део "Народна бајања у јужнословенским земљама" (Бугарска, Македонија, Србија,

Црна Гора, Босна и Херцеговина, Хрватска и Словенија). На крају студије налази се резиме "Завршна реч", затим богата "Изабрана библиографија", резиме на енглеском, изузетно корисни "Именски регистар", "Регистар географских назива", "Предметни регистар", попис илустрација из књиге и на самом крају "Белешка о аутору".

Теоријски оквир за ову студију јесте *теорија комуникације / информације*, којом се др Љубинко Раденковић зналачки, веома умешно и успешно служи у својим промишљивим анализама вербалног и невербалног понашања бајалице. ПОШИЉАЛАЦ који одапише ИНФОРМАЦИЈУ у овом систему јесте *бајалица*, а ПРИМАЛАЦ је *демонска сила* (узрочник болести). Да би информација стигла до свог одређеног и да би била примљена она мора бити на одговарајући начин ЕНКОДИРАНА у виду вербалног (*басма*) и невербалног (*риитуални постојећици и предмети*) КОДА. А да би порука неопштењена прошла кроз

КАНАЛ КОМУНИКАЦИЈЕ. да би информација била схваћена, а циљ постигнут, поруку ваља послати у одговарајуће ВРЕМЕ (*добра*) и на одговарајућем ПРОСТО-РУ (*месту*) погодном за општење са хтонским силама.

Бајалица (*бајаница, бајачица, бајара, бајач, басмаџија*) је носилац и главни субјект бајања, која има улогу медијатора између (оболелог, несрећеног) човека и хтонских сила (изазивача болести или несреће). То је обично *жена*, неких посебних особина (ригуално чиста, нпр. нероткиња), која је ову тајну вештину и способност стекла (од бабе или мајке) или ју је задобила на натприродан начин (казала јој вила, светица). Она успоставља комуникацију са демонском силом (урок, нежид, вила) како би је одбровљила или како би је ушлапила па да устукне и остави болесника на миру. Бајалица је заступник интереса свог клијента, који је жртва нечистих сила, у општењу са демонима.

Демонска сила је она која изазива несрећу у људском свету и којој се бајањем бајалица обраћа, којој шаље своју поруку (басма, магијски поступци) у њен хтонски свет, са намером да окрене неповољан ток судбине (умирање деце, болест, несрећна љубав, суша) у корист свог клијента (родитељ, болесник, заљубљени, цело село). Ова "нечиста сила" се манифестује као *вештар, црв* или *самовила*. Хтонска сила постаје опасна за човека када пређе границу два строго одвојена света, када, из не-

познатих разлога, напусти свој "дивљи свет" и када зађе у "људски". Извесни демони потичу од утопљеника, рано умрле некрште не деце (*некршћеници, нави, свирци, дрекавци*). Они нападају породицу и одојче. "Злоочник" је човек (маргиналног статуса) са демонском способношћу "урнацања", коју је стекао кршењем правила ригуалног одбијања од сисе.

Басма је архаична вербална магијска формула која служи као инструмент за отклањање несреће и неповољне ситуације и за изазивање позитивне промене у смеру жељеног стања. Симболичким средствима басма гради један имагинарни свет, тако да бајалица настоји да извођењем симболичких операција на моделу - променом постојећег, непожељног стања у друго, пожељно - мења саму реалност.

Предмети у бајању служе као лексемс којима се у невербалном коду преноси порука нечистој сили, порука која сугерише промену или исказује претњу демону. Предмети за *џреокрепљење и џтрансформацију* су: *кашике, џреслице, мојовило; предмети за раздвајање, џграничници*, који служе уклањање границе "дивљег света" и културе јесу: *сијно, вода, камен, со, брашно, хлеб, вериге, воденични предмети*, затим *периферни, доњи, леви делови живоџиња*, као нпр. *џерје, длаке, зуби, кожа, реџ* итд. (*кокошке, мачке, вука, џса, лисице, криџице*), *биљке (бели лук, коноџља, семе џасуља, боба, кукуруза)*, *гранични делови одеће (џо-*

јас, чараја, марама, чизма), кора бадњака и божићне слама, ускршње јаје, венчана марама (временско раздвајање). Предмети којима се симболизује претња: црнокораци нож, секира, мейла, кађење шамјаном, зајаленим ојанком итд.

Порука се исказује и посебним "гестовним језиком", односно ритуалним понашањем које је врста традицијом кодификоване невербалне комуникације, са циљем да се дозове или изазове жељено стање. Постоји неколико типова магијских акција, а то су: антипонашање (облачење наопако, ћућање, не гледање, голошња, љубавање, мокрење) и преобраћање (промена имена, провлачење, мерење, оборавање). Функција свих ових поступака је симболичко брисање границе између људског и хијонског светла ("Ја сам као и ти и немој ме нападати"). Магијски поступци могу бити и у функцији напаја на нечисту силу (испуцање преиће, очишћења - кађење, кућање).

Време када се шаље порука омогућава да порука успешно стигне до одређеног, али уједно време служи и као средство уобличавања, енкодирања поруке, пошто у народним представама одређени сегмент времена (у години, недељи, дану и ноћи) има своју семантику. Божић, Ускрс, Ђурђевдан, Ивандан симболизују "јак", "препорођено" и "прекретничко" време, те отуд успешно за бајање. "Срећни" дани су: ионедела, среда и недеља, а "несрећни", "нечисти": ујорак, иеиак и субоша

(погодни за бајање). Погодно је гранично доба дана и ноћи: рана зора (пре сунца), сумрак ("нит је дан нит је ноћ") и глво доба ("ниједно доба").

Просјор на којем се баје такође није било који, већ тачно одређен, погодан за одашиљање поруке, а уједно и сам тај конкретни простор, место на којем се баје - "говори" симболичким језиком. То су гранична и пустија места, на међи људског и нељудског света или "нечиста места": праг, оњиште, шаараба, раскрсница, мост, дрвланик, бунар, воденица, извор или свињац, ђубриште, гробље итд.

Симболички језик бајања изграђен је на темељу универзалне човекове класификаторске функције, помоћу апстрактних бинарних опозиција (горње-доње, десно-лево, мушко-женско, своје-туђе, добро-лоше, унутра-споља итд.). Захваљујући овим општим дихотомним поделлама, бинарном систему класификовања, могућно је у исти симболички систем уврстити обележја и делове живошња, биљака, човека, времена, просјора итд., односно "преводићи" са једног "језика" (кода) на други (еквивалентно значење имају, рецимо, следећи појмови у низу десно = горе = иочешно = јако = своје = мушко = један и лево = доле = крајње =... женско = два или појас = зора = среда = оњиште = нас = коноља = сиво = тири).

Књига др Љубинка Раденковића, по темељитости истраживања,

методолошкој скрупулозности и проциљивости у анализи огромне и тешко приступачне фолклорне грађе, као и по далекосежним, ваљано утемељеним закључцима улази

у ред капиталних дела наше науке. Овакво једно узорно дело служи на част не само аутору, издавачима (Просвети и Балканолошком институту), већ и српској култури.

Жарко Гребјешанин

"LES BALKANS À L'ÉPOQUE OTTOMAN"

(sous la responsabilité de Daniel Panzac), *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*, 66 (1992/4) 1-158.

Сурова свакодневица распада комунизма, коју прати борба за насилно очување комунистичких творевина уз злоупотребу у народима замагљених и нејасних националних осећања, пробудила је у европским научним круговима нова интересовања за историјско наслеђе Балкана. У жељи да се у историји Балкана пронађу узроци садашње кризе и да се из објашњења узрока извуку одређене поуке, цео један број реномираног часописа посвећен је повести Балкана под османском влашћу. С правом се сматра да је готово шестовековна османска власт умногоме изменила његову дотадашњу цивилизациону, етничку и религијску структуру. Неизбрисиви трагови османског историјског наслеђа и данас се одликовају у многим областима свакодневног живота.

Студије из овог зборника обрађују четири основне теме: 1) успостављање османске власти праћено продором ислама и ислами-

зацијом дугог трајања, те тражење корена дугом опстанку државе у њеној административној ефикасности (M. Balivet, *Aux origines de l'islamisation des Balkans ottomans*, 11-20; N. Clayer, *Des agents du pouvoir ottoman dans les Balkans: les Halvetis*, 21-30; C. Fenesan, *L'Eyalet de Timisoara dans la seconde moitié du XVIe s. d'après les Mühimme Desterleri*, 31-38; M. Kiel, *La diffusion de l'Islam dans les campagnes bulgares à l'époque ottomane (XVe-XIXe s.): colonisation et conversion*, 39-54); 2) друштвена и економска историја (G. Veinstein, *Sur la draperie juive de Salonique (XVIe-XVIIe s.)*, 55-64; M. Anastassiadou, *Artisans juifs à Salonique au début des Tanzimat*, 65-72; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *L'approvisionnement d'Istanbul par les Principautés roumaines au XVIIIe s.: commerce ou réquisition*, 73-78; M. Wagstaff et E. Frangakis-Syrett, *The port of Patras in the second Ottoman Period*, 79-94); 3) национално буђење у XIX веку и продирање ев-